

“BOBURNOMA” ASARI JAHON OLIMLARI TADQIQOTIDA

Yunusova Buxajal Alimovna¹, Sobirov Jamshidbek Zokirjon o'g'li²

¹ Andijon davlat universiteti O'zbekiston tarixi kafedrasida o'qituvchisi,

² Andijon davlat universiteti Tarix fakulteti 3- bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6168961>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 05-fevral 2022

Ma'qullandi: 10-fevral 2022

Chop etildi: 15-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

Boburiylar sulolasi, tarixnavis olimlar, nafis san'at, tabiat go'zaligi, siyosiy va ijtimoiy hayot.

ANNOTATSIYA

So'nggi temuriy shahzodalardan Zahiriddin Muhammad Boburning jozibador shaxsi, jo'shqin hayoti va faoliyati, insoniy fazilatlari, jahon faniga qo'shgan hissasi hamda avlodlariga bag'ishlab ko'plab ilmiy-tarixiy, badiiy asarlar yaratilgan. Ta'bir joiz bo'lsa, jahon tarixnavislik ilmida “Eng ko'p va xo'p” o'rganilgan vatandoshimiz ham Boburdir.

KIRISH

Zahiriddin Muhammad Bobur o'rta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she'riyatida o'ziga xos o'rin egallagan adib, shoir, olim bo'lish bilan birga yirik davlat arbobi va sarkarda hamdir. Bobur keng dunyoqarashi va mukammal aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida davlat arbobi sifatida nomi qolgan bo'lsa, serjilo o'zbek tilida yozilgan “Boburnoma” asari bilan jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan ham joy oldi. Uning nafis g'azal va ruboiylari turkiy she'riyatining eng nodir durdonalari bo'lib, “Mubayyin” (“Bayon etilgan”), “Xatti Boburiy”, “Harb ishi”, Aruz haqidagi risolalasi esa islom qonunshunosligi, she'riyat va til nazariyasi sohalariga munosib hissa bo'lib qo'shildi.

Adabiyot, nafis san'at, tabiat go'zalligiga yoshligidan mehr qo'yan Zahiriddin, barcha Temuriy shahzodalar kabi bu ilmlarning asosini otasi saroyida yetuk ustozlar rahbarligida egalladi. Biroq uning betashvish yoshligi uzoqqa cho'zilmadi. 1494 yili otadan yetim qoldi. 12 yoshida otasi o'rniga Farg'ona ulusining hokimi etib ko'tarilgan Bobur qalamni qilichga almashtirib, Andijon taxti uchun ukasi Jahongir Mirzo, amakisi Sulton Ahmad Mirzo, tog'asi Sulton Mahmudxon va boshqa raqiblarga qarshi kurashishga majbur bo'ldi. Bobur ukasi Jahongir Mirzo bilan murosaga kelish uchun unga yon berishga Farg'ona ulusini ikkiga taqsimlab, yarmini ukasiga topshirishga qaror qildi va o'zi Samarqand uchun olib borilayotgan kurashga kirishib ketdi. Bir necha yil

davom etgan bu kurash qirg'inbarotdan boshqa biror natija bermadi: unda katta harbiy kuch bilan aralashgan Shayboniyxonning qo'li baland keldi va Bobur Samarqandni tashlab ketishga majbur bo'ldi. 1504 yili Shayboniyxon Andijonni ham qo'lga kiritgandan so'ng Bobur janubga qarab yo'l oldi va Kobul ulusida o'z hokimiyatini o'rnatdi. 1505–1515 yillarda u Markaziy Osiyoga qaytishga bir necha bor urinib ko'rdi. Ammo bu urinishlardan hech qanday natija chiqmadi. So'ng o'z mavqeini yanada mustahkamlash maqsadida, 1519–1525 yillar davomida Hindistonni qo'lga kiritish uchun bir necha bor janglar olib bordi. 1526 yil aprel oyida Panipatda Hindiston Sultoni Ibrohim Lo'di bilan va 1527 yili mart oyida Chitora hokimi Rano Sango bilan bo'lgan janglarda Boburning qo'li baland keldi. Tarixiy ma'lumotlarning bayon qilishicha, Boburning Hindistonga yurishida Dehli hukmdori Ibrohim Sulton siyosatidan norozi bo'lgan Panjob hokimlari ham Boburni qo'llaganlar va Sikri jangidagi bu g'alaba Boburga Hindistonda o'z hukmronligini uzil kesil o'rnatish va Boburiylar sulolasini barpo etish imkoniyatini berdi. Ovro'po tarixchiligida "Buyuk mo'g'ullar" nomi bilan "g'alati mashhur" bo'lgan, aslida "Boburiylar sulolasi" Hindistonda 300 yildan ortiq hukmronlik qildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

"Boburnoma"ni varaqlar ekanmiz, ko'z oldimizdan Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston xalklariga xos bo'lgan fazilat va nuqsonlar, ularning tafakkur olamini kengligi va murakkabligi bilan birga, o'sha davrdagi hayot muammolari, Bobur davlatidagi siyosiy va ijtimoiy hayotning to'liq manzarasi

namoyon bo'ladi. "Boburnoma"da keltirilgan bu tarzdagi ma'lumotlar Bobur davrida yozilgan boshqa tarixiy manbalar: Mirxond, Xondamir, Muhammad Solih, Binoiy, Muhammad Haydar, Farishta, Abul-Fazl Allomiy va boshqa tarixchilarning asarlarida bu darajada aniq va mukammal yoritilgan emas. Muallif "Boburnoma"da Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Behzod, Ulug'bek Mirzo va boshqa allomalar haqida o'zining eng yuqori fikr va mulohazalarini bildiradi.

"Boburnoma" – Movarounnahr, Xuroson, Hindiston, Eron xalqlarining XV asr oxiri – XVI asrning birinchi yarmidagi tarixini o'zida aks ettirgan bo'lsa ham, shu bilan birga juda ko'p dolzarb iqtisodiy, ijtimoiy masalalar, yuqorida nomlari keltirilgan viloyatlarning o'zaro siyosiy-iqtisodiy va savdo munosabatlari, jug'rofiy mavqei, iqlimi, o'simlik va hayvonot dunyosi, tog'lari, daryolari, xalqlari, qabila va elatlari va ularning yashash sharoitlari, urf-odatlarini, muhim tarixiy inshootlari hindular va musulmonlarning ibodatxonalarini, to'y va dafn marosimlari haqida nihoyatda nodir ma'lumotlarni o'ziga qamrab olgan shoh asardir. Shu bois "Boburnoma" tarixiy va adabiy meros sifatida dunyo olimlarini hayratda qoldirib kelmoqda.

Uzoq yillar davomida G'arb va Sharqning mashhur sharqshunos olimlari "Boburnoma" mazmunini jahon jamoatchiligiga yetkazish borasida katta faoliyat ko'rsatdilar. Masalan, gollandiyalik olim Vitsen, ingliziyalik olimlar J. Leyden, V. Zrskin, R. Koldekot, A. Beverej, T. Albot germaniyalik Yu. Klaynrat va A. Keyzer, fransiyalik Pave de Kurteyl, hindistonlik Mirzo Nasriddin Haydar Rizvi, turkiyalik R. R. Art va N. I. Bayur va bizning davrimizdagi fransiyalik olim Bakke

Gromon, afg'onistonlik olim Abulhay Habibiy, pokistonlik olimlar Rashid Axtar, Nadvi va Shoh Olam Mavliyot shular jumlasidandir. "Boburnoma"ni o'rganish sohasida jahonning mashhur sharqshunoslari qatoridan yaponiyalik olimlar ham joy olmoqdalar.

MUHOKAMA

Ma'lumki, Boburning tarixiy, ilmiy va adabiy merosini o'rganish va ommalashtirishda O'zbekiston, Tojikiston, Rusiya olimlarining faoliyatlari ham diqqatga sazovordir. XIX–XX asrlar davomida Georg Ker, N. Ilminskiy, O. Senkovskiy, M. Salye, Porso Shamsiyev, Sodiq Mirzayev, V. Zohidov, Ya. G'ulomov, R. Nabiyev, S. Azimjonova, A. Kdymov kabi olimlarning sa'y-harakatlari bilan "Boburnoma" bir necha bor rus va o'zbek tillarida chop etiddi, ularga so'zboshi yozildi va keng kitobxonlar ommasining ma'naviy mulkiga aylantirildi, uning she'rlari ham bir necha bor nashr etildi.

Zahiriddin Muhammad Bobur merosini o'rganish, "Boburnoma"ni tarjima va lisoniy tarjima qilishda fransuz turkologi Anri pave de Kurteyl (1821-1889)ning xizmatlari alohida tahsinga loyiq. Fransuz kolleji (College de France) turkiy tillar kafedrasini mudiri, fransuz akademiyasi a'zosi, Sankt-peterburg fanlar akademiyasi muxbir a'zosi bo'lgan Pave de Kurteyl vatani Fransiyada turkologiya ilmining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi. Professor A.Pave de Kurteylning olimlik faoliyatida u tuzgan "Sharqiy-turkiy tillar lug'ati" ("Dictionnaire de turc orientale". – Paris, 1870) yohud "Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur va Abulg'azi Bahodirxon asarlarini o'qish uchun izohli lug'at" alohida ahamiyatga molikdir. Professor A.Pave de Kurteyldagi bu katta tayyorgarlik, eski o'zbek tili va adbiyotidan

egallagan puxta bilim uni "Boburnoma"ni tarjima qilishga undagan edi. 1871-yilda "Boburnoma"ning Pave de Kurteyl tarjimasi ikki jildda nashrdan chiqdi ("Memoire de Baber". Traduit pour la premiere fois sur le texte djagatai par A.Pavet de Courteille, — editions, 1871). Birinchi jildda tarjimonning o'n olti sahifalik so'zboshisi berilgan. Unda "Boburnoma"ning yozilish jarayoni, kitobda keltirilgan voqealar, Boburshohning Afg'oniston va Hindistonda barpo etgan qudratli imperiyasi xususida ma'lumotlar berilgan.

G'arblik ayrim olimlar "Boburnoma"ning bunyod bo'lishini Bobur Hindistonda hukmron bo'lgan davr bilan bog'laydilar. Fransuz tarjimoni bu haqda quyidagi fikrni aytadi: "Agar mendan "Boburnoma" qaysi davrda yozilgan deb so'rasalar, men kitob Bobur Hindistonni zabt etgandan so'ng, ya'ni 1526-yildan boshlab yozilgan va Boburshoh hayotining oxirigacha davom etgan, deb javob qilardim". Professor Pave de Kurteyl bunday xulosaga kelishida, asarning dastlabki boblaridanoq Hindiston davri voqealarining uchrab turishini nazarda tutgan edi. Shunday qilib, Pave de Kurteyl Zahiriddin Muhammad Boburning merosini Fransiyada o'rganish va targ'ib qilishda o'zining yuksak xizmatlari bilan katta hissa qo'shdi. "Boburnoma"ning tarjimoni sifatida mashhur bo'ldi. Olim boshlagan bu tarjimonlik ishi jahon ahliga manzur bo'ldi va Bobur hayotini ko'plab olimlar tomonidan doimiy ravishda o'rganilishiga sabab bo'ldi.

1888-yil "Osiyo jurnali" (Journal asiatique)ning ikkinchi jildida sharqshunos Jyul Darmstetye o'zining "Kobul yozuvchilari. Boburshoh va boshqa mo'g'ul shahzodalarining qabr toshlaridagi

bitiklar” nomli maqolasini e’lon qilganligi, boburiylar barpo etgan maqbaralarda bitilgan so’zlar ma’nosi bilan tanishishga yordam beradi.

Ma’lumki, Boburning “Aruz risolasi” asari o’zbek, arab va boshqa turkiy xalqlar she’riyati qonuniyatlarini o’rganishda muhim ahamiyatga ega bo’lgan qo’llanmadir. Bu asar qo’lyozmasining hozirgacha saqlanib qolganligi ilmiy jamoatchilikka ma’lum bo’lmasligi mumkin. Qo’lyozmaning bir nusxasi Parijdagi Milliy kutubxonada saqlanib kelinayotgani haqida 1923-yil turk olimi M.F.Ko’prulizoda ilk bor ma’lumot beradi. Fransuz sharqshunosi Edgar Bloshe o’zining Parijdagi “Milliy kutubxonada saqlanayotgan qo’lyozmalar katalogi” kitobida “Aruz risolasi”ning ushbu qo’lyozmasiga alohida to’xtalib o’tadi.

Bobur o’zbek adabiyotida o’zining nozik lirik asarlari bilan ham mashhurdir. Uning hayoti va adabiy faoliyati Movarounnahrda siyosiy hayot nihoyat murakkablashgan feodal guruhlarining boshboshdoqlik harakatlari avjiga chiqqan va Temuriylar davlatining inqirozi davom etayotgan bir davrga to’g’ri kelgan edi. Bunday murakkabliklar in’ikosini “Boburnoma”da ko’rgan bo’lsak, ularning shoir ruhiyatida qanday aks etgani uning she’rlarida namoyon bo’ladi. Movarounnahrni birlashtirishga urinishlari natija bermagach, Bobur ruhan qiynalgan, amaldorlarning xiyonatlari ta’sirida

umidsizlikka tushgan kezlardagi kayfiyati she’rlarida aks etgan. Keyinchalik o’z yurtini tark etib, Afg’oniston va Hindistonga yuz tutganda Bobur she’riyatida Vatan tuyg’usi, Vatan sog’inchi, unga qaytish umidi mavj ura boshladi. Tole yo’qi jonimg’a balolig’ bo’ldi, Har ishnikim ayladim – xatolig’ bo’ddi, O’z yerin qo’yib Hind sori yuzlandim, Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig’ bo’ldi.

XULOSA:

Bobur lirik sher’lari va tarixiy “Boburnoma”sidan tashqari islom qonunshunosligi va boshqa sohalarda ham asarlar yaratgan. 1522 yilda o’g’li Humoyunga atab yozgan. “Mubayyin” nomli asarida o’sha zamon soliq tizimini, soliq yig’ishning qonun-qoidalarini, shariat bo’yicha kimdan qancha soliq olinishi va boshqa masalalarni nazmda izohlab bergan. “Xatti Boburiy” deb atalgan risolasida arab alifbosini turkiy tillar, xususan o’zbek tili nuqtai nazaridan birmuncha soddalashtirib berishga harakat qilgan. U, tajriba sifatida “Xatti Boburiy” alifbosida Kur’oni Karimni ko’chirgan. Boburning aruz vazni va qofiya masalalariga bag’ishlangan. “Mufassal” nomli asari ham bo’lganligi ma’lum, biroq bu asar bizgacha yetib kelmagan.

Bobur o’zining ma’lum va mashhur asarlari bilan tarixnavis adib, lirik shoir va ijgimoiy masalalar yechimiga o’z hissasini qo’shgan olim sifatida xalqimiz ma’naviy madaniyati tarixida munosib o’rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vohidov R.J, Eshonqulov H.P, “O’zbek mumtoz Adabiyoti tarixi” Toshkent-2006
2. Сирожиддин Саййид “Шоирлиги шоҳлигидан, шоҳлиги шоирлигидан улуг”// Ватанпарвар № 6 2012 йил 10 феврал
3. Холмонова ”Бобурнома”-мисилсиз қомус// Ватанпарвар № 6 2012 йил 10 феврал
4. Иброҳимов А.”Бобурнома” ва “Девон”// гулистон 2011/1

5. Bobur Xalqaro Fondi: "Zahiriddin Muhammad Bobur" -T.: "SHARQ" n-2008y
6. Sayfiddin Jalilov: "Bobur Haqida O'ylar" -T.: "SHARQ" n-2006y